

ZOMBORI ISTVÁN:

A SPANYOL ABSZOLUTIZMUS ÉS V. KÁROLY CSÁSZÁRSÁGA

(Az újabb szakirodalom tükrében)

1516-ban meghalt Aragóniai Ferdinánd, Spanyolország királya. A hosszú életű uralkodót unokája, Habsburg Károly követte a trónon. A spanyol udvarban nevelkedett, és eredetileg a spanyol trónra szánt öccsének, Ferdinándnak ezt el kellett tőnie. Pedig Károlyt Spanyolországban nem szerették. Nemcsak azért, mert zárkózott természete volt, mert nem tudott spanyolul, hanem azért sem, mert az idegen burgundit látták benne, akiről joggal gondolták, hogy a spanyol államok rendi alkotmányait nem tartja majd tiszteletben. Három évvel később pedig okkal aggódhattak, hogy mint leendő római császár hatalmas területekre tesz szert, és emiatt Spanyolországot elhanyagolja. Kétségtelen, hogy Károly egész uralkodására ez a két tényező, a burgundi neveltetése és a spanyol örökség gyakorolt döntő befolyást. Viszont Aragóniai Ferdinánd kifejezetten ellenezte, hogy Spanyolország és Dél-Itália Burgundiával akárcsak perszónálunióba is kerüljön. Ezért akarta ő eredetileg Ferdinándot spanyol királynak. Űgy gondolta, hogy Spanyolország és Dél-Itália együtt olyan erő, amit a további területek csak gyöngitenének.¹ Károly viszont meg volt győződve, hogy Spanyolország nélkül, mint császár nem tudná feladatát ellátni.

Valóban, Károly spanyol királyságának első éveit a rendekkel való hazavonásban teltek el. Kezdődött azzal, hogy Károly csak egy év múlva, 1517 őszén érkezett a Pireneusi félszigetre, és egész kíséretét burgundiak alkották. Spanyolország ekkor Kasztíliaiból és Argóniából állt: Aragóniához tartozott Szicília, Nápoly, Szardínia és a Baleári szigetek, valamint az 1512-ben hozzászatolt Navarra. Kasztília révén pedig ura lett az újvilági gyarmatoknak. Az egyes területek lakói nem kedvelték egymást; jellemző az a navarrai elfogás, miszerint inkább legyen a pamplónai vár parancsnoka egy török, mint egy aragóniai.² Károly későbbi föllépése a francia király ellen azt is jelentette, hogy az addig franciabarát kasztíliai és vallon nemességet szintén Ferenc ellen kellett hangolni.³ Nehézséget okozott az is, hogy a spanyol rendek újra meg újra Károly elődeit, a Katolikus Királyokat idézték. Izabella királynő testamentumában Afrika meghódítására és a hitetlenek elleni harcra szó-

lította fel,⁴ Aragóniai Ferdinánd pedig az egyház védelmére és a mórok elleni harcra hívta fel figyelmét.⁵

Mindezek ellenére Károly habozás nélkül föllépett az 1519-es császár-választáson. Hogy jelölése nem váltott ki osztatlan sikert, azt nemcsak a Habsburg ház nagyszámú ellenségeinek azonnali reakciója mutatta, de még a családon belül is akadt olyan józan személyiség, aki ennek a törekvésnek ellentmondott. Ausztriai Margit javasolta, hogy inkább Ferdinándot válasszák császárrá, mert őt jobban elfogadják a rendek. Károly válasza éles és határozott. Egyrészt saját személyének isteni kijelöltségét hangsúlyozta és hozzátette: nemcsak megőrzi, de jelentősen gyarapítani is fogja a birodalmat, sőt békét, nyugalmat biztosít az egész kereszténységnek, fenntartva és megerősítve a katolikus hitet. A tapasztalat azt mutatta, hogy még az olyan ügyes uralkodó is, mint Miksa császár, állandóan bajban volt a birodalom védelmével. De ő, Károly hatalmas királysága és gazdagsága birtokában el fogja érni, hogy a császárság többi fejedelme neki engedelmeskedjék és legyőzi a hit ellenségeit. Másrészt megjegyezte, hogy Ferdinánd gyöngesége folytán nem is felelne meg az imperátori méltóság iránti elvárásoknak. Viszont megígérte, ha császár lesz, közbenjár, hogy Ferdinándot római királlyá válasszák.⁶ Tudjuk, hogy végül Károly lett a győztes.

A történeti kutatások Károly uralkodását elemezve föltárták, hogy 40 évi uralkodása alatt mintegy 17 évet töltött Spanyolországban, a többi Németalföldön, Itáliában, Németországban stb. Mivel 1517. és 1529. között csaknem 10 évig volt Spanyolországban (az 1520–1522 közti távollétét kivéve), ezt az időszakot Károly spanyol korszakának is szokták nevezni. Kétségtelen, hogy a 10 év és az a gazdasági, politikai, társadalmi környezet, amely körülvette, meghatározónak bizonyult uralkodása későbbi alakulására. De Károly intézkedései, politikai lépései legalább ennyire döntőnek bizonyultak Spanyolország fejlődése szempontjából. Az általa eredetileg tervezett, Burgundia központú birodalom helyett spanyol-centrikus államalakulat jött létre. Igaz, a császár intézkedései nyomán kialakított kormány-szervek és az egész államapparátus sok tekintetben a burgund minta átvételét mutatták, alapjaiban mégis egy más, attól eltérő – sajátos központi hatalm jött létre.

A spanyol fejlődés már említett jellegzetessége, hogy az arabok kiűzésével párhuzamosan, azaz folytonos háborúk során jött létre. Így a terület felszabadulása után népes városok kerültek az uralkodó kezére, amelyek a további háborúk idején katonai közigazgatási központként működtek. Vagyis itt nem a városfejlődés jólismert európai típusával találkozunk. Ezek a te-

lepülések nem a társadalmi méretű munkamegosztás, az ipar és mezőgazdaság különválása révén jöttek létre. A városon belül a polgárság, az iparoskereskedő osztály meglehetősen gyöngye, és jelentős része mór–zsidó etnikumú. A meginduló kasztíliai városi fejlődést törte derékba az 1520–21-es comuneros-felkelés bukása. Károly kormányzata ezzel egycsapásra megfosztotta magát és az alakulóban lévő központi hatalmat alapvető belső erőforrásától. Mivel a XV. század végén és a XVI. század elején a mór és zsidó elemeket kiűzték az ibériai félszigetről (a reconquista után visszamaradt és keresztény hitre áttérni nem akaróknak el kellett hagyniuk az országot) a pénzügyi és kereskedelmi élet szükségszerűen került át idegenek, főként itáliaiak kezébe.

Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd uralkodása alatt sikerült a főnemességet megfékezni – elsősorban a repartimiento rendszerrel, amely a birtokok adományozásának, illetve a visszahódított földek szétosztásának sajátos, spanyol rendszerét jelentette. A királyi birtokadomány csak külön kiváltság révén volt öröklődő, egyéb esetben visszazállt a koronára. Ennek segítségével az arisztokrácia, a grandok politikai szerepét behatárolták, de nem szüntették meg. A kis- és középnemesség, amely a mayorazgo, az elsőszülöttség törvénye miatt nemesi kiváltságain kívül szinte semmivel nem rendelkezett, nagyon jól megélt az évszázadok óta tartó, biztos jövedelmet adó katonáskodásból. Így a központi hatalom ellenében például a magyarországihoz hasonló politikai erőt nem képviselt.

A nemesség és polgárság mellett a harmadik rendet alkotó papság erejét a Katolikus Királyok alatt szintén sikerült megfékezni. Az inkvizíció – mint a központi hatalom közvetlen eszköze az egyház belső ügyeinek rendbentartására – a sajátos spanyol intézmének egyik legkiemelkedőbbike. Mivel a három egyházi lovagrend nagymestere még Ferdinánd idejében a király lett, az államnak az egyház feletti befolyása az 1400-as évek végére megszilárdult, megelőzve ezzel Franciaországot és Angliát.

Károly az 1520-as években kialakítja a spanyol állam sajátos irányítási szervezetét, amely a Katolikus Királyok elkezdte irányzat és a burgundi minta keverékéből jött létre. Azt mondhatjuk, 1530-ig, főtanácsadója Gattinara haláláig, a különböző hivatalok élén nem spanyol, hanem főleg németalföldi tisztviselők álltak. Államapparátusa révén Károly külügyi és hadügyi tekintetben viszonylag szabadon mozgott. De már pénzügyi téren helyenként a cortes, a rendi gyűlés akadékoskodásával kellett szembenéznie. A hatalmában korlátozott, de politikai intézményeinek birtokában maradt nemesség rendre megszavazta Károlynak a kívánt adókat, kivéve, ha a saját adómentességéről volt szó.

Károly császárrá választása révén a hatalmas örökség egyetlen kézbe kerül. Apjától örökölte Burgundiát, anyja révén Aragóniát, Kasztíliát, a nápoly–szicíliai királyságot, az észak-afrikai és az amerikai gyarmatokat. Nagyapjától, Miksától pedig Tirolt, Dél-Németországot, az osztrák főhercegséget és az ehhez kapcsolódó magyar–cseh trónöröklést. Jellemző, hogy 1519. február 5-én (Miksa halála után) Károly az innsbrucki kormányzó-sághoz fordult véleményért, hogy viselheti-e Magyarország, Horvátország, Szlovénia királya címet.⁷ (A pozsonyi béke ezt egyébként lehetővé tette számára.)

A hatalmas birodalmat azonban semmiféle közös vonás nem kötötte össze. Országai földrajzilag távol voltak egymástól, népei több nyelven beszéltek. Politikai-gazdasági fejlettségük, érdekeltségük is teljesen eltérő volt. Közös kormányzati szerv, közös törvény, vagy azonos pénznem nem létezett. Csak egy fiatal, de lelkes uralkodó, akinek szeme előtt a hajdani nagy ősök, Jusztiniánus és Nagy Károly birodalma lebegett. Tapasztalatként ott volt nagyapja, Miksa példája, aki alárendelt, kiszolgáltatott szerepet játszott a birodalomban, hiszen a fejedelmek nem engedelmeskedtek a császárnak. Károly, mint császár megpróbált elődei példájából okulni. Csak abban tévedett, hogy azok nem, vagy nem elsősorban személyiségük fogyatékoságai miatt, hanem a német birodalom széttagoaltsága, az egyes fejedelmek befolyása miatt szenvedtek ismételten kudarcot.

A császár teljesen új, önálló politikára nem is gondolhatott. A birodalmat a problémák sokaságával együtt örökölte (itáliai háborúk, a magyar–cseh öröklés, a török kérdés). Egyik első intézkedéseként megteremtí – *burgundi* hivatalnokokkal, *burgundi* mintára – az Államtanácsot. Ebben vannak spanyol, itáliai és *burgundi* ügyekkel foglalkozó tanácsosok. Ennek az államszervezetnek a lényege az államhatalmi ágak megoszlásában és a polgári szakértők alkalmazásában rejlett. De minden fontosabb döntés Károlyhoz futott be. A régi császári kancellária tovább működött, de pusztán adminisztratív ügyeket intézett, politikaiakat nem. Az Államtanács – hangsúlyozzuk –, mintegy magántanácsként működött a császár mellett. Az egész bürokratikus rendszernek 1518–1530 között a piemonti Gattinara volt a lelke. Tőle eredt az az elképzelés, hogy a birodalom két nagy részét elválasztó Itáliát meg kell hódítani, s ott berendezni a birodalom fővárosát. Itália mellett szólt az is, hogy pl. Milánóból egyaránt könnyen el lehetett érni Genovát, Tirolt és Franche-comtét.

Az Államtanács Spanyolországban jól megfér a Katolikus Királyok alatt létrehozott bürokratikus apparátussal, és azt csak kis mértékben kellett tökéletesíteni. Az egyes országokba Károly helytartókat nevezett ki.

Ezek gyakran saját családja tagjai közül kerültek ki, így Németalföldön Ausztriai Margit, majd Magyarországi Mária, Németországban pedig Ferdinánd volt a helytartó. Ők is alá voltak rendelve a császárnak. A legtöbb tisztség betöltéséről Károly határozott. Találón fogalmaz Koenigsberger: Károly birodalma szervezett állam helyett inkább egy XVI. századi kereskedőházhhoz hasonlít, amelynek különböző országokban fiókvállalatai vannak, családtagokkal az élen, akiknek ebből a tisztségből igen nagy hasznuk van.⁸ A császár háborúira állandóan kellett a pénz. Emiatt az adók uralkodása alatt nőttön-nőttek. Az egyes népek – ha a császárt nem is, a helytartókat gyűlölték. Ez elősegítette, hogy a helyi érdekek mindenütt uralkodóak maradtak. A birodalmi szolidaritás soha nem fejlődött odáig, hogy tényleges politikai erővé válhatott volna. Ennek legelső megnyilvánulása éppen Kasztíliaiban figyelhető meg. Az 1520-ban összeülő cortes ülésén Károly megpróbálta elhitetni a rendekkel, hogy a császárrá választás nem jelenti a spanyol érdekek csökkentését, ellenkezőleg a spanyol dicsőség növelését eredményezi, mert ő csak a katolikus hit védelmében vállalta ezt a tisztséget. A rendek viszont követelték, hogy bocsássa el idegen tanácsadóit és orvosolja sérelmeiket. Nem akarták, hogy Spanyolország, ezen belül is Kasztília érdekeit alávéssék a birodalom – számukra másodrendű – érdekeinek. A kasztíliai városok féltek, hogy az állam bevételei nem helyben, hanem a birodalom céljaira kerülnek fölhasználásra.⁹

A sok belső ellentét azonban eltörpült a külső ellenség nagy számához képest. Leszögezhetjük, hogy Európában nem volt olyan hatalom, amelyik a Habsburgok hatalmának ily mértéktelen megnövekedését jó szemmel nézte volna. Kétségtelen tény, hogy Károly rendelkezett ezidőben Európa legkorszerűbb és legerősebb hadseregével. Igen jó a tüzérség, és nagyon erős a gyalogság. A lovasság csak alárendelt szerepet játszott. Az 1530-as évekre alakul ki a híres és félelmetes harci forma a „tercio”, amelynek híret hamarosan egész Európa ismerte. Ez nem egyéb, mint különböző fegyvernemek hatékony együttműködése. Egy-egy ilyen egység 3.000 emberből állt, s nevét onnan kapta, hogy háromféle fegyvernemet tartalmazott: 1500 lándzsást, 1000 karddal ellátott gyalogost és 500 muskétást. Igen mozgékony egység volt ez. A lándzsások négyszög alakban támadtak és a kézitusában meglepetésként hatott, hogy a négyszög közepéből hirtelen kibontakozott a karddal ellátott gyalogosok támadása. A tercio szétverését nehezítette az 500 muskétás és az ágyuk támogatása.¹⁰ Ezek a katonák igen fegyelmezettek voltak, és tegyük hozzá, hogy a reconquista 500 éve alatt fölhalmozódott spanyol katonai tapasztalat sem volt lebecsülendő tényező.

Viszont Károly nem törődött a hajóhaddal. Kasztília központú uralmai miatt lassan még a fejlett katalán hajózás is elsorvadt. A hiány pótlására Károly fölbérelte Andrea Doria genovai hajóit. Károlynak nem is lett saját hajóhada később sem. Nem elhanyagolható tényező, hogy a hajóépítéshez szükséges fa beszerzése Károly számára komoly nehézségekbe ütközött volna. A király által támogatott juhtenyésztő szövetkezés, a Mesta, kiváltságai révén szabadon ténykedett az országban. A hatalmas juhnyájuk lelegelték a vetéseket és tönkretették az erdőket is. Majd csak II. Fülöp volt az, aki az Armada életrehívásával megteremtette a spanyol flottát. A hadügyek mégjobban megvilágítják Károly uralkodásának legnagyobb problémáját, az állandó pénzügyi zavarokat – ami végül is a csődhez vezetett. A pénzhiány oka az, hogy Károlynak önálló jövedelmei nem voltak.

Károly birodalmát vizsgálva szembeűnő, hogy a császári cím ellenére valójában külön-külön uralkodója az egyes országoknak, amelyeken belül önálló adminisztratív szervek léteztek. Az igazgatási nehézségeken túl az alapvető problémát az jelentette, hogy nem volt birodalmi pénzügyi rendszer, amelyben minden terület a maga bevétel-kiadás kvótájával, birodalmi adó- és vámrendszerével hozzájárulhatott volna egy központi kormányzat kialakításához. Károly személye volt az egyetlen kapocs, ő pedig a Habsburg dinasztia érdekeinek megfelelően gazdálkodott az egyes országok bevételeivel. A legfontosabb tényező az volt, hogy a területek politikai súlya a birodalmon belül nem állt arányban a fenntartásukhoz szükséges pénzmennyiséggel, és főként nem azzal az összeggel, amely területükről begyűjthető volt.¹¹ Ennek következtében nagy aránytalanságok alakultak ki. Károly uralkodása vége felé a csőd azért következett be, mert az egyes területek fenntartása többbe került, mint amennyit a birodalom adni tudott.

A császár uralkodása elején, az 1520-as években Németalföld jelentős jövedelemmel rendelkezett. A Károly által rárótt politikai szerep következtében az egyre növekvő adminisztráció és a gyakran ott tartózkodó császári udvartartás hatalmas költségei egyre inkább megterhelték a helyi bevételeket, olyannyira, hogy a későbbiekben Károly már nem számíthatott ennek jövedelmére. Németország soha nem is jött számításba Károly bevételeiben, hiszen az adók, vámok, egyéb illetékek a fejedelmeket gazdagították. Ausztria és az örökös tartományok jövedelme saját kormányzatuk eltartására is csak szűkösen volt elég, sőt az időnként Károlynak nyújtott katonai segítség az abszolutista kormányzatot gyöngítette a tartományokkal szemben.¹²

Jóval kedvezőbb volt a helyzet Károly aragóniai öröksége, Itália esetében. A Nápoly-szicíliai királyság jövedelmei komoly segítséget jelentettek

a császárnak. Az itt termelt gabona a Földközi tenger árucikkeinek egyik legkeresettebbike volt – és az erre kivetett adó komoly bevétel a spanyoloknak. Sónomopóliuma révén jelentős összeget hozott Milánó is.¹³ Csak-hogy Károly alatt az itáliai tartományok védelmi igénye is megnőtt, jelentősebben mint a bevételek. A török veszély miatt Szicília védelmére 10 gályából álló flottát, valamint szárazföldi spanyol katonaságot tartottak. Ezek és az egyéb kiadások fedezésére az évi adó fokozatosan növekedett, Károly uralkodása alatt 100 000 escudóról 175 000-re.¹⁴ De a birodalom egyéb részeit tekintve ez nem is nevezhető nagy emelkedésnek.

Nápoly a spanyol földön kívüli birtokok egyik leggazdagabbika volt. 1525–1529 között az észak-itáliai hadjáratokra 1 750 000 dukátot, 1530-ban a császár koronázására 300 000, 1534-ben 150 000, 1544-ben 175 000 és 1552-ben 500 000 dukátot vitt el innen Károly.¹⁵ (Ez utóbbi három alkalommal szintén Milánóba, illetve a németországi hadjáratokra.) A fenti összegek mellett természetesen el kellett tartani a helyi kormányzatot és hivatali apparátust. A Földközi-tengeri front egyik kulcs kérdése az Itália és Spanyolország közti tengeri út járhatósága volt. E téren döntő fontosságú tény volt, hogy Károlynak 1528-ban sikerült a maga oldalára állítania a génovai Andrea Doriát és flottáját, s ezzel az addig franciabarát Génovát is megnyernie. A flotta fenntartása óriási összegbe került. Andrea Doria gyakorlatilag ugyanolyan condottiere volt, mint sok más szárazföldi társa, és legalább annyira szerette a pénzt is. Hajóinak eltartása a nápolyi királyságra hárult. Azt lehet mondani, amennyit szenvedett Barletta, Otranto, Apulia, Calabria a kalózok fosztogatásaitól, legalább annyi kárt szenvedett a nápolyi partvidék Doria flottájának támogatásától és finanszírozásától. 1530-tól kezdve Károly kénytelen volt időnként pénzt küldeni Nápolyba, az ottani kiadásokra.¹⁶ Hét Peru jövedelme nem volna elég, hogy fedezze a császár lombardiai hadjárait – írta a génovai spanyol követ 1537-ben. 1536–38 között Spanyolországból több mint 1 millió dukátot kellett küldeni Lombardiába, míg ezidő alatt Milánóba csak 600 000 tellett ki.¹⁷ Ezek az elmentmondásos adatok jól jelzik a dinasztikus érdekek diktálta politikai rög-tönzések nyomán áttekinthetetlenül összekuszálódott pénzvviszonyokat. A rövid áttekintésből is látható, hogy Károly a szükséges pénzmenyiség legnagyobb részét Spanyolországból volt kénytelen biztosítani. Érdemes megnézni, hogyan és mennyire volt képes a kasztíliai és aragóniai államrendszer a feladatok ellátására.

Károly császárrá választása után hamarosan nyilvánvaló vált, hogy Spanyolország pénzügyi rendszere nem alkalmas a birodalmi méretű pénz-

ügyletek ellátására. 1522–1524 között Gattinara pénzügyi reformot hajtott végre. Ennek során központosította a hivatalokat, és az egészet az 1523-ban létrehozott Consejo de la Hacienda hatáskörébe helyezte. Károly bevételei főként az adókból, vámokból, rendkívüli adókból, államkötvényekből, valamint az egyházi és világi tulajdon utáni jövedelmekből származtak.

Az adók közül jelentős volt az alcabala, amely egyfajta forgalmi adót jelentett. Jelentősége abban állt, hogy ezt a társadalom minden osztályának fizetnie kellett, beleértve a nemességet is. A XVI. század elejétől kezdve ennek változó összege lassan általánnyá alakult át, és ettől kezdve encabezamiento néven ismert. Károly uralkodása alatt ennek összege alig emelkedett – mivel pedig az árak növekedtek, így tényleges értéke gyakorlatilag nem változott, sőt inkább csökkent.¹⁸ Jóval nagyobb bevételt biztosított a királynak egy másik adótípus, a sevicio. Ez eredetileg rendkívüli adóként létezett, később rendszeressé vált. Mivel ez csak a polgárságot és parasztokat terhelte, összege a XVI. század első felében csaknem megnégyszereződött, az össz adókon belüli részesedése pedig 8 %-ról 19 %-ra nőtt. Világos a magyarázat: a korona és a nemesség összefogott, hogy az állami terhek viselését az említett két osztályra helyezze.¹⁹ Röviden az alábbi táblázatban foglalhatjuk össze Kasztília főbb adójövedelmeit.²⁰

	1516 körül		1553 körül	
	Teljes ^x összeg	Index	Teljes összeg	Index
Rendszeres jövedelmek (főleg encabezamiento)	380	100	500	132,8
Maestrazgos (a lovagrendek földbirtokainak jövedelmeiből származó haszonbérlet)	51	100	89	173,7
Servicio (ezt a nemesség szavazta meg a coresben)	37	100	136	370
Az egész	468	100	725	155

^xAz összeg ...millió maravediben értendő

Ez a táblázat nem tartalmazza Kasztília több fontos bevételi forrását. Jelentős jövedelme származott a királynak az egyház megadóztatásából (a már említett lovagrendek haszonbérletein túl). A papságra kivetett adó volt a subsidio, de ennek nagysága – bár jelentős – eltört a cruzada mellett. Ez utóbbit eredetileg a pápa részére szedték, a török elleni háború költségeire, de azután – szintén a hitetlenek elleni harc céljára – a pápa átengedte a királynak.

A király óriási összegű jövedelmet élvezett egy speciális kasztíliai intézmény, a Mesta megadóztatása révén. A Mesta a juhtenyésztő birtokosokat tömörítő érdekvédelmi szerv volt, amely a királyságtól jelentős kiváltásokat kapott. Nagy szerepe volt a spanyol mezőgazdaság tönkretételében, mert a transzhumánus állattartás preferálása miatt a földművelés tönkrement. (A Mesta volt az oka annak is, hogy a spanyol erdőségek jelentős részét kipusztították, ami egyrészt fokozta az ibériai félsziget szárazságát, másrészt lehetetlenné tette a hazai hajógyártást.²¹) A Mesta által fizetett adók – sevicio y montazgo, alcabala de yerbas – Károly uralkodása alatt az alábbi mértékben nőttek.

1513	5 718 277 maravedi
1517	6 311 640 maravedi
1520	7 213 373 maravedi
1526	8 079 250 maravedi
1535	8 500 000 maravedi
1539	9 370 000 maravedi
1543	10 391 000 maravedi
1552	16 205 000 maravedi ²²

Itt jegyezzük meg, hogy óriási jövedelmei ellenére a Mesta sem bírta ezt a nagymértékű adóztatást, ráadásul gyakran nagyszögű kölcsönöket adott a királynak és hatalmas pénzért bérelt területeket a koronától. Az 1550-es évek vége felé a Mesta hanyatlani kezdett, csökkent a juhállomány.²³

A kasztíliai királyi jövedelmek fontos tételét adta az amerikai gyarmatokról származó nemesfém. De Károly idején ez korántsem volt olyan nagymértékű, hogy ezzel minden gondját egycsapásra megoldhatta volna. A XVI. század elején a Karib tenger szigeteinek meghódítása hozott valamennyi aranyat, de mivel itt komolyabb kitermelés nem folyt, hamar elfogyott. Mexikó meghódítása az 1520-as években ismét föllendíthette volna a korona bevételeit, de a comuneros fölkelésről érkező bizonytalan hírek miatt a szállítmányok elmaradtak. Peru meghódítása az 1530-as években jelentősen megnövelte Károly jövedelmét, de igazában az 1545-ben fölfedezett

Cerro Rico (Potosi mellett) gazdag ezüst bányája, illetve az 1560-as években bevezetett amalgamozási eljárás az, amely végül is a fantasztikus mennyiségű nemesfémot eredményezte és Kasztíliaba juttatta. A nemesfém kitermelés fokozódása együtt járt az arány változásával – az arany lassan visszaszorult és helyére belépett az ezüst. Az 1503–1540 közötti időt az Antillák aranyának felhasználása jellemzi, 1540–60 között az arany és ezüst értékben kiegyensúlyozódott, 1560–1630 között pedig az ezüst túlsúlyáról beszélhetünk.²⁴

A nemesfém összegét jól érzékelteti az alábbi táblázat, amely a szállított mennyiség értékét angol fontban adja meg.

1516 – 20	571 090		arany
1521 – 25	77 148	97 %	arany
1526 – 30	597 100	3 %	ezüst
1531 – 35	948 900	12,5 %	arany
1536 – 40	2 234 700	87,5 %	ezüst
1541 – 45	2 848 600		
1546 – 50	3 167 600	15 %	arany
1551 – 55	5 672 600	85 %	ezüst

És összehasonlításként íme egy adat II. Fülöp idejéből:

1591 – 95 20 231 000 és ebből az arany mennyisége kevesebb, mint 2%.²⁵

Károly kincstárát gyarapították a kikötői bevételek, és komoly jövedelem származott a különböző tisztségek és hivatalok, címek és jogok eladásából. Külön ágazatot alkottak az állami kötvények, amelyek révén a nemesek az államnak kölcsönt adtak, és ezt a korona bizonyos kamattal fizette vissza. Azt mondhatjuk, hogy Károlynak kb. 1 millió dukát fölötti bevétele volt Kasztíliaból. Ennek kb. 1/5-e került ki a gyarmatokról, a többi főleg az adókból. A király arra törekedett, hogy a cortes befolyása alá tartozó adók mellett mindinkább fokozza azon rendkívüli adók beszedését, amelyek függetlenek a cortestől. Volt oka rá, hogy igyekezzen függetleníteni magát. Két konkrét esetről tudnak, amikor éppen Magyarország érdekében, a Duna menti fronton történő török elleni védekezésre kért pénzt, 1527-ben és 1538-ban, de a nemesek mindkét esetben megtagadták. Nem kívánták, hogy a spanyol király – pusztán dinasztikus érdekből – oly távoli területen hadakozzék.²⁶

Károly uralkodása alatt a kormány bevétele az adókból mintegy ötven százalékkal nőtt. Igaz, ezidő alatt az árak megduplázódtak. A XVI. század első felének spanyol Habsburg abszolutizmusa jöváthetetlen hibát kö-

vetett el, amikor egy család dinasztikus érdekeinek biztosítása érdekében csak arra törekedett, hogy az országból – bármi áron, minél nagyobb jövedelmet sajtoljon ki. A polgárság erejét a comuneros fölkelés után megtörte és kiszolgáltatotta őket a nemességnek. A paraszti árutermelés útját a Mesta és a latifundiumok, hitbizományok kiváltságainak növelésével zúzta szét. Ugyanakkor nem tudta leküzdeni a tartományok széthúzó erejét, a regionalizmust. Vagyis ez az abszolutizmus már kialakulása idején közreműködött annak a társadalmi-gazdasági alapnak az elpusztításában, amelyen kialakíthatott volna egy egységes politikai képződmény; ezzel megnehezítette a nemzeti egység és a belső piac létrejöttének feltételeit. Amíg a francia vagy angol abszolutizmus segítette a kereskedelmi tőke felhalmozódását, addig a spanyol állam sorozatosan csődbe döntötte saját és külföldi hitelezőit.²⁷

A comuneros fölkelés azért tört ki, mert a városok követelték, hogy az ország bevételeit ne használják föl idegen tartományokban, hogy Károly ne hagyja el az országot, hogy külföldiek gazdasági és politikai tisztséget ne tölthessenek be. Eleinte a cortesek belől a nemesek is támogatták őket, de később elfordultak tőlük. A fölkelés leverése a spanyol városfejlődés végét is jelentette. Privilégiumaikat megnyirbálták, óriási adókkal sújtották őket. De a városok fejlődése enélkül is nehéz helyzetbe jutott. Az elszegényedett parasztság nem tudott annyit termelni, hogy számottevő mennyiségű termék fölöslegként jelenhetett volna meg a piacon. Ennek hiányában a parasztság a város ipari termékeit sem volt képes megvásárolni. Többek között a belső kereslet hiánya miatt maradtak fejletlenek a kasztíliai városok. Iparuk elmaradottá, versenyképtelenné vált.

A kereskedelemre az első csapást a kormányzat a zsidók 1492-es és a mórok 1502-es kiűzetésével mérte. Majd Károly alatt az állami bevételek fokozása érdekében válogatás nélkül súlyos adókat vetettek ki az exportra, bizonyos, fontos termékek pedig kiviteli tilalom alá estek (ló, fegyver, gabona, stb.). Ezzel szemben az importot szabadon engedték be az országba. Ez a fordított merkantilizmus hamarosan végleg tönkretette a kezdetleges spanyol iparfejlődést. De voltak alapvető szemléleti problémák is. A nemesek dologkerülő, a munkát megvető szemléletét 1530-ban a kormányzat hivatalos szintre emelte azzal, hogy megtiltotta a királyi tisztviselők részvételét mindenféle kereskedésben, mert ez szolgai tevékenység (oficio vil), amely egy nemes urat saját osztályából kirekeszt.²⁸

Károly uralmi rendszere nemcsak hátráltatta a kereskedelem fejlődését, de a már meglévő, fejlett katalán gazdaságot is hagyta tönkremenni. A XV. század végén, a XVI. század elején még Velencével és Genovával konkuráltak a katalán kereskedők. Mivel Károly idején semmiféle támogatást

nem kaptak, lassan háttérbe szorultak. Igaz, találkozunk még barcelonai kereskedőkkel Otrantóban, Palermóban, akik gabonát vesznek, Trapaniban sőt, Nápolyban és Messinában selymet. De a velenceiek, genovaiak, raguzaiak nagyobb tőkeerejük, jobb hajóik révén már uralták a piacot. És a nápolyiak is szívesebben kötöttek velük üzletet, *mert cserébe olyan ipari készterméssel látták el őket, amit a katalán kézműipar nem tudott nyújtani.*²⁹ Ha mindehhez hozzávesszük a már említett kiviteli vámokat, amelyek járulékos költségként jelentkeztek, és a hazai belső piac hiányát, akkor érthetjük meg igazán a spanyol abszolutizmus okozta károkat. Végül objektív okként meg kell említeni a török szolgálatba szegődött kalóz flottát, Hajredin vezetésével, amely a Földközi-tenger nyugati medencéjét állandón nyugtalanította, a hajókat elfogta és a partvidéket végig fosztogatta.

Utolsó helyen szólunk a károlyi politika kapcsán sokszor abszolútizált külföldi bankházak szerepéről. Nem azért, mintha jelentőségében is utolsó lett volna, de így talán jobban átlátható helyük a birodalmi pénzügyekben. A Habsburg család régi jó ismerősei voltak a Fuggerek. Már I. Miksa idején szoros szálak kapcsolták össze az uralkodót a bankárcsaláddal. Károly császárrá koronázása csak tovább mélyítette ezt a kapcsolatot, hiszen megválasztása több mint 850 000 aranyforintba került, amelyből 543 000-t a Fuggerek, 143 000-t a Welserek és 165 000-t a genovai és firenzei bankárok adtak.³⁰ Ezen fölül is gyakran fordult hozzájuk a császár. Az adósság fejében 1524-től kezükre adja Spanyolországban a három egyházi lovagrend birtokait és járadékait, de részesültek az adókból (a servicioból és a cruzadából) is. Mivel a kölcsönzött összegért 14 % kamatot számoltak föl, a végösszeg nemhogy fogyott volna, de nőttön nőtt.³¹ Az 1550-es években már Fugger kézen voltak a híres guadalcanali ezüst- és az almadéni higanybányák.³² Nagy gyakorlatuk, jól kiépített üzleti rendszerük révén ügyesen használták ki a spanyol gazdasági életben a zsidók és mórak kiűzése után támadt űrt.

A Fuggerekkel szinte egyidőben kezdődött Károly kapcsolata a másik délnémet bankár családdal, a Welserekkel. Kölcsöneik nagyságát és árnyát a többi bankházhoz képest nagyjából jelzi a császárválasztás összegéből való részesedésük. Károly törlesztésként amerikai gyarmatait, főleg Venezuelát adta kezükre. 1528-ban Andrea Doria átpártolása a genovai bankházak támogatását is biztosította. Az 1530-as évektől – különösen az itáliai ügyekben –, gyakran találkozhatunk a Pallavicini, Spinola, Grimaldi bankházak nevével. De Spanyolországban is ott találjuk képviselőket a nagyobb városokban, az udvarban és a kikötőkben. Ők is részesednek a kasztíliai ko-

rona bevételeiből (a maradékból). Az ő állandó támogatásuk nélkül nehéz lett volna elképzelni Andrea Doria flottamozdulatait és hadjárait. Ez egyúttal arra is rávilágít, hogy adott esetben nem egyszerűen csak a császár tettségén múlott, hogy Magyarországon vagy éppen Észak-Afrikában indít-e támadást a török ellen. Az aragóni, nápolyi és genovai érdekek gyakran erősebbeknek bizonyultak, mint Károly családi érdekektől vezérelt szubjektív szándéka.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk: a bankházakkal való gyakori és kiterjedt pénzügyi kapcsolatok a császár pénzügyeiben nem voltak döntően meghatározók. Hatalmas vagyonuk ellenére önmagukban nem tudtak változtatni, vagy irányt szabni a milliókat fölemészítő hadjáratoknak, és végülis tönkrementek az erejüket meghaladó vállalkozásokban. Az össz császári költségvetésben a magáncégek nyújtotta hitelek csak egy töredéket alkottak – bár összegük nem volt elhanyagolható. Jelentőségük abban állt, hogy Károly állandó pénzzavarai közepette százezres nagyságrendű tételekkel segítettek áthidalni az államháztartás milliós bevételeinek rendszertelenségeit, vagy időszakos hiányait. Ennek igazolására szolgáljon például a következő adat: Károly halálakor Fülöp mintegy 20 millió dukát adósságot örökölt. Ebből a Fuggerek részesedése kb. 2 millió dukát volt.³³ (A külföldi bankházak szerepe a spanyol fejlődésben – éppen az ott begyűjtött és külföldre kivitt nagy összegek miatt – már sokkal fontosabbnak és mindenképpen negatívnak tekintendő.)

V. Károly birodalmának gazdasági tényezőit áttekintve megállapíthatjuk: az egyes területek sajátos gazdasági adottságait figyelmen kívül hagyva a Habsburg dinasztia sajátos politikai érdekeit vette alapul. A tartományok, országok politikai és pénzügyi fontossága jelentősen eltért egymástól, ezért hatalmi megfontolások szerint próbálta egyik terület bevételeit a másik javára felhasználni. A kezdeti többoldalú próbálkozások után, az 1530-as évekre a birodalom gazdasági terhei egyre inkább Spanyolországra hárultak, amely kénytelen volt finanszírozni egy olyan európai méretű külpolitikát, amely erejét meghaladta, és amelyhez az országnak szinte semmi érdeke sem fűződött.

V. Károly politikájának következménye az lett, hogy Spanyolország gazdasági bevételei forrásai jelentős mértékben külföldiek kezére kerültek, és az országon belül a fő teher Kasztíliára nehezedett. A legnagyobb teher azokra jutott, akik a legkevésbé bírták elviselni – a parasztságra és a polgárságra. Károly a hatalomtól ugyan megfosztotta a nemességet, de fő kiváltságait meghagyta, gyakorlatilag szövetséges volt velük (a parasztság és a

polgárság tönkretételében), s mindaddig számíthatott is rájuk, míg privilégiumaikat nem érintette. Ezáltal megfosztotta a spanyol abszolútizmust lehetséges anyagi bázisától és ezzel az abszolútizmus fejlődését eleve kudarcra ítélte. A központi hatalom lehetőségei korlátozottak révén nem tudta föl számolni a rendiség helyi, tartományi erejét (regionalismo). És végül a latin amerikai gyarmatok nemesfém mennyisége nem kapcsolódott be a spanyol gazdasági életbe, hanem szétszóródott Károly birodalmának külügyeire.

Mindezek együttesen az 1550-es évek teljes gazdasági csődjéhez vezettek. A csőd oka Károly fényűző udvartartásának, az állandó utazgatásnak és a dinasztikus külpolitika mérhetetlen költségeinek túlsúlya a bevételek korlátozott összegével szemben. A császári politika legfőbb vesztese Spanyolország, amely a kapitalista fejlődés lehetőségét áldozta föl a Habsburg dinasztia családi oltárán.

JEGYZETEK

1. Gunszt P.: V. Károly, Bp. 1976. p. 54.
2. Koenigsberger H. G.: The Habsburgs and Europe 1516–1660. London, 1971. p. 7.
3. uo. p. 9.
4. Pidal Ramón Menéndez; Formación del fundamental pensamiento político de Carlos V. Paris, 1959. in: Charles-Quint et son temps p. 2. „...que no cesen de la conquista de Africa e de pagnar por la fé contra los infideles.”
5. uo. p. 2. „Mandamos al dicho ilustrisimo Principe nuestro nieto muy estrechamente que siempre sea grande colador e ensalzador de nuestra santa fé católica, ayude defienda e favorezca la Iglesia de Dios e ne cuanto buenamente pudiere trabaja en hacer guerra a los moros.”
6. Koenigsberger: i. m. p. 10.
7. Kluckholm A.: Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. 1893. Gotha, p. 197.
8. Koenigsberger: i. m. p. 16.
9. Erről bővebben lásd: Lynch J.: Spain under the Habsburgs. Empire and absolutism. Oxford, 1964. pp. 38–39.
10. u. o. pp. 78–79.
11. u. o. p. 53.
12. v. ö. Makkai L.: Az abszolútizmus társadalmi bázisának kialakulása az osztrák Habsburgok országaiban. Történelmi Szemle, 1960. pp. 193–223.
13. Brandi C.: Charles-Quint et son temps. Paris, 1951. p. 461.
14. Koenigsberger: i. m. p. 49.
15. u. o. pp. 49–50.
16. u. o. p. 50.
17. u. o. p. 55. A szerző megjegyzi, hogy 1551–1556 között Milanó fenntartása több mint 2 millió dukátba került.
18. Az árforradalom Spanyolországban 1501–1550 között igen mérsékeltén érvényesült, a század közepétől felgyorsult és II. Fülöp uralkodása alatt érte el csúcspont-

- ját, amikor is mind az árak, mind a munkabérek a többszörösükre emelkedtek, végleg tönkretéve ezzel a spanyol gazdasági életet.
- v. ö. Hamilton E. J.: *American Treasure and the Price Revolution in Spain*. Cambridge, Mass. 1934.
19. Koenigsberger: i. m. pp. 37–38.
 20. u. o. p. 38. A szerző adatait Carande: *Carlos V y sus banqueros*. Madrid, 1944–1949. 1–3. c. munkájából vette, amely mindmáig alapvető fontosságú mű a kor spanyol gazdaságtörténetére.
 21. Wittman T.: *A spanyol abszolútizmus néhány vonása*. Acta Historica: XV. Szeged, 1964.
 22. u. o. p. 22. A mestára vonatkozó irodalom mindmáig legjelentősebb műve: Klein J.: *The Mesta. A study of Spanish economic history 1273–1836*. Cambridge, Mass, 1920.
 23. Wittman: i. m. p. 22.
 24. Wittman: *Latin Amerika története*. Bp. 1971. p. 92.
 25. Valamennyi adat Trevor Davies R.: *The Golden Century of Spain. 1501–1621*. London, 1961. pp. 299–300.
 26. Lapeyre H.: *Charles-Quint*. Paris, 1971. p. 72. v. ö. Lynch: i. m. p. 45.
 27. Wittman: *A spanyol abszolútizmus néhány vonása*. p. 24.
 28. Trevor Davies: i. m. p. 75.
 29. Koenigsberger: i. m. p. 22. A vonatkozó részt Braudel F.: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris, 1949. című könyvéből vette.
 30. Trevor Davies: i. m. p. 76.
 31. u. o.
 32. Koenigsberger: i. m. p. 23. v. ö. Pölnitz G. v.: *Die Fugger*. Tübingen, 1970. uő.: *Jakob Fugger*. Tübingen, 1949; 1951.
 33. Trevor Davies: i. m. p. 77.